

Shakespeare drámai hőseiről szóló könyvében található, és amelynek sajátos módon a Hellerrel számtalan párhuzamot mutató, olvasók egész generációjának Shakespeare-élményét meghatározó Jan Kott esszéi és (sokkal direk-tebb módon) Harold Bloom Shakespeare-könyve is örökösei.¹⁴ Ez a kritikai hagyomány egy világosan körülhatárolható történeti pe-riódusban otthonos: a modernitás világában, abban a világban, amely Shakespeare-t kortár-sának érzi. A kérdésre, hogy e világ véget ért-e, illetve véget érhet-e, többféle válasz létezik. Heller válasza világos: „*Shakespeare a kortár-sunk, és mindig is az lesz.*” (I. 24.) Erről van szó.

Kiséry András

RÁBA GYÖRGY: REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

Orpheusz, 2000. 140 oldal, á. n.

Akik folyamatosan szemmel követték a kilen-cvenes években Rába György költői pályájának alakulását, azok számára nem meglepetés, hogy az évtized végén novelláskötettel jelent-kezett: több irányból vezettek szálak e műfaji vállalkozáshoz. A KOPOGTATÁS A SZEMHATÁRON (1993) című kötet prózaverseit a kötetlen rit-mussal kapcsolatos előtanulmányok műhelye-ként is fölfoghatjuk. Természetszerűleg me-gnő bennük az elbeszélő s kisebb mértékben a leíró elemek aránya és szerepe, de az epikus jelleg többnyire jelképies, fantasztikus, álom-szerű közegeben érvényesül. A HAGYATÉK narrá-tora például egész életében örömszerző aján-déket hordoz magával, előbb apját kísérve, majd egyedül, anélkül, hogy a lelakatolt ládi-kó tartalmát és címzettjét ismerné. A történet

és jelentése szétválaszthatatlan, akárcsak a mí-toszokban. A külső világban aligha találánk tárgyi referenciát, az évtized során megjelent verseskötetekben viszont meglehetősen követke-zetességgel tűnnek föl megtörtént esetek, át-élt, biográfikus emlékek lenyomatai a SKANZEN-től a KÉPTÁR, VAKSÖTÉTEN-ig. Az epikus tárgy nemritkán fonódik össze epikus művek és hő-sök idézésével, esetleg dicséretével vagy lelep-lezésével (MESEDÉLUTÁN). A megvilágító erejű HÁZKUTATÁS az elbeszélő művek fantázia szülte világának és hőseinek mond köszönetet azért a szellemi fölényért, amelyet „*a szó mindenható erejébe vetett hit*” ad még a fegyveres erőszakkal szemben is. Versek, tanulmányok, nyilatkoza-tok tanúskodnak arról az intenzív élményről, amelyet ihlető prózaolvasmányai, többek kö-zött az EZEREGYÉJSZAKA és a magyar népmesék, Dickens, Jókai és az epikus Arany, Nagy Lajos és Mándy Iván szereztek Rábának.

Szerzői jegyzetében „*emlékei elhatalmasodá-sá*”-val magyarázza az epikus ösztön fölerősö-dését, hozzátéve, hogy „*hozott anyagból*” is dol-gozik. A REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK novelláinak nagy többsége önéletrajzi fogantatású, még ha szerepel is benne egy kutya nevében elbeszél-t történet, és előfordul, hogy az elbeszélő a cse-lekmény mellékszereplője. A megtörtént ese-mények „*a képzeletbe átszőtt tapasztalatokkal*” egészülnek ki, ami nem zárja ki, de nem is te-szi kötelezővé a szigorúan vett, dokumentatív életrajzi hitelességet. A bemutatott életmet-szetek laza kronológia szerint követik egymást a gyermekkortól a felnőtt- és időskorig, a szű-kebb közösségektől a tágabbakig. A váltakozó helyzetekben szereplő középponti alak azo-nosságát visszatérő motívumok, belső refré-nek valószínűsítik: az apa életre szóló tanácsai az ismétlés révén a morális személyiség elé ki-tűzött eszmény tartósságát bizonyítják; Mus-solini többszöri szóba kerülése alkalom egy szilárd politikai értékrend demonstrálására. Tájékozatlan külföldiek nyegle kíváncskodá-sát hallva a novellaciklus főszereplőjében köl-tői kérdésként fogalmazódik meg annak a hőstípusnak a definíciója, amelyhez önmagát is sorolja: „*Nők, emberek, akiknek az élet szótárból tanult nyelv! Csak az az önkényuralom bátor ellen-fele, aki fegyvert ragad! Aki évekre, évtizedekre le-merül, eltitolva tehetségét, messze néző vágyait, hogy a gonosz kisujját se ragadhassa meg, az kicso-da? Aki a bebörtönzött, hajdan mámoros hősök csa-ládjának viszi az ételmelet, gyerekeinek a játékot, és*

¹⁴ Jan Kott: KORTÁRSUNK, SHAKESPEARE. (Ford. Kerényi Grácia.) 1970. Harold Bloom: SHAKESPEARE. THE INVENTION OF THE HUMAN. New York, 1998. Kott angolul 1964-ben megjelent könyvéről (SHAKESPEARE OUR CONTEMPORARY) Heller 1965-ben terjedelmes kritikát is írt, ez olvasható az ÉRTÉK ÉS TÖRTÉNELEM 460–470. oldalain. Az esszé számos ponton megelő-legezi mind A RENESZÁNSZ EMBER, mind pedig a mos-tani munka egyes gondolatait.

már rég rajta is a bélyeg, akárha puskát fogott volna, aki beleöszül, belerokkan, de nem mondja ki az egyezményes szót, mely a nyertesekhez csatolná, annak mi a neve?"

Az EGY ELSŐ NAP című kötetnyitó novella egy szólás kritikájával kezdődik, az életében először iskolába készülődő gyermek leleplez egy nyelvi közhelyet. „Levegőnek nézik”, mondják a felnőttek, ha semminek, senkinek tekintenek valakit, pedig a levegő nem üres, fényes sávjában porszemek táncolnak, „*talán még ezen kívül is sok minden*”. Az életszerű kép nyomán támadt ráeszmélés nemcsak fejlődés-lélektani fordulatot jelez, hanem prózáirói ars poeticát is előlegez, az alig észrevehető, másoktól semmibe vett dolgok megfigyelését és rögzítését. A „nagy nap” minden részlete jelentőssé, önmagán túlmutatóvá válik, egésze pedig beavatással, a „férfi” történetének kezdetévé. Az elemek a hozzáadás, a megtoldás művelete nyomán követik egymást, összegzésük nem a gyermekhős, hanem az elbeszélő és az olvasó tudatában történik meg. Az esztétikai hatások tapintatosan visszafogottak, a gyermek megmosolyogató cselekedeteit vagy hibás nyelvi megnyilatkozásait és értelmezéseit a mesélő finom humorral érzékelteti; az elbeszélés önjellemzésének is beillik a kis hős mértéktartásáról szóló közlés: „*Nem szeretett volna többet föl-tárni a benne rekedt nyugtalanságáról.*”

Érdekes példája annak a nem gyakori esetnek, amikor egy súlyos megrázkódtatás emléke egyszerre (vagy inkább egymás után) két különböző műfajban is kikényszeríti a kései földolgozást, a LIDÉRCNYOMÁS című verspróza és A PUSKA RÉSZEI című novella. A közös motívum legrövidebb összefoglalása (a versprózából): „*Fél évszázada fölálltam az iskolapadból, és megtagadtam a levante-újság előfizetését. [...] Aztán az iskolai véstörvényesék, és másnap virító zsarátnokként omlottak össze a lengyel városok.*” Az első változatban a szuggesztívan bemutatott szorongásos álomkód tudat alatti hátterét keresve bukkan rá az oknyomozó elme az egykori lázadás és következményei emlékére; a novella-variáció jelenetezi és részletezi az 1941. június második hetében az iskolában történeteket, majd temporális nézőpontot változtatva a háború végére, sőt még 1956-ra is későbből visszatekintve foglalja össze a terhes kaland zárófelvonását és az egykori gimnáziumi osztály világháborús veszteségeit, a krónikás agályos pontosságának, igazmondásának igé-

nyével. Az időnek ezt a lineáristól eltérő fel-fogását Rába másuttal indokolja, hogy „*a szálak bogozódnak, átszövik az időt*”. A folyamatosan előretartó, illetőleg a retrospekción belül is szaggatott időkezelés ellentéte szép szimmetrikus kompozíciót alkot, és az eltérő műfajválasztás mélyebb indokát is fölfedi: míg az álomban a „*lidércnyomás*” pillanatszerűsége eredeti hatásfokon élesíti újjá a hajdani érzést és indulatot, A PUSKA RÉSZEI hőse, bár nem felejt és nem bocsát meg, másfél évtized alatt le tud higgadni „*a nem hadviselő szándék*” nyugalmáig, s erkölcsi fölénybe kerül meghurcolóival szemben.

A novella tanári karában az olvasó neves irodalomtörténeti alakokra ismerhet rá: Ambrózy Pálra (Babits fogarasi tanártársára), az italianista Kardos Tiborra, a híres pedagógus és író Vajthó Lászlóra; máskor megváltoztatott nevek bizonyulnak rávezető célzatúaknak, kulcsregényszerűen utalván ismert személyekre, főleg irodalmárookra. Kiváltképp azokban az évtizedekben játszódó novellákban alkalmazza ezt a fogást Rába, amelyeknek árnyalatait, alkorszakait „*az erószak évei*”-nek és „*sivátag évek*”-nek nevezi. A kulcsfigurák szerepeltetése a szatirikus koncepció része. A fölismerhető modellek vonásait föl-villantó torzképek az egész korszak egyik meghatározó típusára sugároznak gúnyt, másfelől Rába Györgynek azt a képességét domborítják ki, hogy ha méltánytalanság éri, tud kíméletlen lenni és a műalkotásban elégtételt venni. Az ironikus című DALLÁS IDŐK-ben és társaiban egy munkahelynek és szervilis vezetőinek karikatúraszerű ábrázolása csak formája a lényegi tartalomnak, ami nem más, mint a korszak abszurditása, a semmissé nyilvánítás gesztusa: „*Ez nem lehet igaz!*” Az abszurd egyik összetevője a kiáltó aránytalanság a rutinszerűen megoldott és hamar felejtendő munkahelyi feladat (egy irodalomtörténeti dolgozat) és a körülötte támadt ügy bürokratikus fölnagyítása, politikai síkra terelése, súlyos büntetésbe torkolló lefolyása között; a másik a kívülről vezérelt bírálók többszörös elvtelen véleményváltoztatása, a magasztalás és a kárhozatás végletei közötti kapkodása. Az eset szenvedő alanya személyiségétől való megfosztásként minősíti a történeteket: „*a legrosszabb, hogy pusztá tárgygyá váltam, akivel a szóbeszéd dobálódzik. Akiről bárki többet tud, mint önmaga*”. Más kérdés, hogy a novellában nem az abszurd az utolsó szó, hőse az em-

bert eltárgyasító gépezet szorításában sem mond le a szabadság és az integritás belső erőforrásairól.

Rába költészetében visszatérő motívum az „*érdék nélküli gonosz*” megszemélyesítése vagy metaforizálása (BOSZORKÁNY). E képzetkört motívumlánc szerkezetű novellává terebélyesíti A RONTÁS. A gyermekkori eredetű sejtelem szerint a naiv hitek elvesztése, a tévedésekre következő kijózanodás, az élet keserű leckéi, a szerelmi kudarcok, a megérdemelt vagy igazságtalan büntetések, sérelmek: mind az elvarázsolás, a megrontás bizonyítéka. „*A kárörvendő rejtett arcú ármány*” cselszövéseinek sorozata szimbolikus önéletrajzzá kerekedik; az életkorok ciklikus egymásutánját az elbeszélő hangnem modulációi is jelzik a mesei tónustól a számon kérő kritikai elemzésen át az öregező férfi érett, konstatáló beszédéig. A novella kompozíciója úgy viszonylik az egész kötetéhez, mint mikrokozmosz a makrokozmoszhoz, ezért talán tisztábban világlik ki belőle, mint a kisebb időegységeket felölelő elbeszélésekből, hogy Rába prózaepikájának mértékegysége a teljes emberi élet. „*Minden emberi élményben az a szép, hogy bennünk állandóan alakul*”; „*Az egész terv élő embert érintett, és egy öreg férfi öregkorában is eget, sőt földi létet kér*” – ilyen elvek vezérlik.

A „rontás”, az elvesztésre ítélt illúzió témáját variálja az IDEGEN AZ IDEGENEK KÖZT című, a terjedelmesebbek közé tartozó elbeszélés is. A kelet-európai, ráadásul magyar ember idegensége Nyugaton, a meglett férfi fiatalabb nők között, az intellektus kiszolgáltatottsága az érzelkek és érzelmek szövevényében: az elvarázsoltságnak itt ezek a főbb motívumai, távoli, de megnevezett intertextuális kapcsolatban Szerb Antal UTAS ÉS HOLDVILÁG-ával. A sorsnyomozásnak nincs határozott eredménye, az alkaton és a körülményeken kívül kifürkészhetetlen eredetű és hatású összetevői is vannak az emberi döntéseknek, az élet alakulásának. Egy képzőművészeti alkotásról szóló meditációban bukkán föl a következő értelmezési lehetőség: „*Mi a kép mondanivalója? Talán semmi sem tételes, talán ez a fényekkel és árnyékokkal átítatott természet nem más, mint a tenyésző élet véletlen játéka. A múlt föltárása az igazság fényre hozásának egyik formája.*”

Rába történetei a túlerővel szembekerülő, kiszolgáltatott, nemegyszer vesszőfutásra kényszerülő, de nem a magát megadó vagy legyőzött emberről szólnak. Hősei „*a szorongás felvo-*

násközeiben” kalandra áhítoznak, a fölfedezés örömeit keresik, ha másutt nem, az animális-vitalis élvezetek ajándékaiban. Világában nem hat becsmérlelésként, hogy „*mi sem vagyunk különbek az állatoknál*”: védelmébe veszi az ösztönök jogát, igenli az érzelmi örömeiket. A tárgyá alázott ember történetébe, a DALIÁS IDŐK-be egy elbűvölő szenualizmussal festett kirándulás és vacsora életképét illeszti ellenpontul, a belső szabadság eszméjét csillantva föl a tapintható materián; a SZEREPCSERÉK pajzán kalandját felszabadító humorral beszéli el, s így avatja az erőszak világának ellenpólusává. Az érzelmi tapasztalás értéke elvontabb, esztétikai szférába vetítődik át az EGY KIRÁLY A SIVATAGBAN című novellában. Egy volt műgyűjtő baráti körben megfizethető áron adja el értékes képeit, hogy totószenvedélyének, „*szisztémái*”-nak élhessen. Vásárlóján, a történet elbeszélőjén viszont a képgyűjtés szenvedélye lesz úrrá, szigorú megtakarítások árán mesterművekhez is hozzájut. Így lesz a Julien Green-i mottó szellemében sivatagának királya: „*Emlékszel – tekint vissza erre a korszakra –, micsoda oázist, micsoda boldogságot jelentett nekünk a sivatag években az a néhány kép, melyet Zentaitól vettünk?*” A címadó metaforát stilisztikai szinten a műtárgyak elemzésének nyelvi gazdagsága, forma- és színviláguk üdítő földidézése igazolja.

Csak a látszat mutatja magányosnak e novellák társaságában az állat nézőpontjából előadott kutyatörténetet, a BOLDOG BÓDI-t. A kutya antropomorfizációja fantasztikus, az emberrel szemben szellemi fölénnybe kerülésének mozzanata szatirikus színezettel gazdagítja a társas kapcsolat állatlélektani beleérzéssel, hitelen aprólékossággal megalkotott rajzát. Két értékrend mérkőzik meg az ember és a kutya közös életében. „Akárki”, a gazda észjárására a természettudományos felkészültség, a fogalmiság, az elvont humanizmus üti rá a pecsétjét, Bódit az empátián és érzékelésen alapuló konkrét megismerés és kapcsolatteremtés jellemzi. „*Az embert, állatot könnyű szeretni általában, de az egyén önzetlen megbecsülése [...] az igazi humanizmus.*” Bódiiban addig halmozódnak a kedvezőtlen tapasztalatok, míg Akárkivel való viszonyukban gyökeres változás nem áll be: a kutya megbocsát az esendő embernek, s elhatározza, úgy fog vele bánni, mint nagylelkű, eszményi gazda. Természettel, ízléssel is tisztában kell lennünk annak, akit szeretünk. Szellemessége, nagyívű szerkezete, játékossá-

got bölcs didaxissal elegyítő humora emlékezetes művé, megjósolhatóan antológiadarabkába teszi Rába állatnovelláját.

Nem tudhatjuk, egyszeri kitérőnek vagy folytatódó út első szakaszának bizonyul-e Rába pályáján a novellák kötete; így is, úgy is új vonásokkal gazdagítja azt a portrét, amely eddig a költő, a műfordító, a tudós és esszéíró műhelyében formálódott. Része és folytatása, de meglepetésszerű kiegészítése is a beteljesedő életműnek, új adalék egy kor és egy lélek történetéhez, s mindenekelött saját világot és világképet reveláló eredeti olvasmány.

Csűrös Miklós

MAGASAN

Lackfi János: *Öt seb*
Belvárosi Könyvkiadó, 2000. 94 oldal, 680 Ft

Egy levélen elbillen

Vékony könyvecske, durva szürke csuhában. Tízezer méter magasságban, egy repülőgépen olvastam elmélkedésre, szemlélődésre biztató verseit, és a köztes gondolkodás csendjében kibámultam az ablakon – felülről láttam a napnyugtát. Ott voltam, ahová minden középkori szent vágyott: az égben, az ultramarin tágasság képtelen ragyogásában. Követelőn direkt volt az élmény, úgyhogy elfordultam az ablaktól: hozták a kávé. Ez végre fogható volt, meleg, hétköznapi. Megkavartam, és ámulva láttam, hogy nem tölcséresen örvénylik, hanem lassan, szíromszerűen áramlik körbe-körbe. Corioliserő. Nem is az ég végtelensége, hanem ez az alig észrevehető jelenség döbentett rá a magasságra. Egy pillanatra megéreztem a mindenséget körbefordító erőket: úgy borzolták végig a kávémat, akár a szél a fát:

„Egy ágon körbefordul
egy levélen elbillen
a mindenség
Azt az ágat keresd meg
azt a levelet keresd
a szélborzolta fán”

(SZENT PÁL APOSTOL LEGENDÁJA)

Lackfi János versei a hétköznapi csodálkozónak rá, úgy mutatják fel a közönséges tárgyakat – egy „*barna-füstáranycsapat lapokkal borított*” hagymát, a leves „*zöldes lápvilágát*”, a teáskanna „*benső tüzét*”, a páfránylevelek fogazatát, egy utca perspektíváját (ILLESZTÉKEK, 1998) –, mint egy megkomponált csendélet egybeillő részeit, a világban ható erők metszéspontját. Ez nem pusztá áhítat és még csak nem is igazságkeresés: csupán a létezés vállalása.

Mindenestül áthatja

„*A szent: valami, ami léttel telített*” – mondja Mircea Eliade *A SZENT ÉS A PROFÁN* című könyvében. „*Mint tóba szórja belém / pazarolja magát a lét*”, mondja Lackfi János *Szent Ferenc* hangján. Az *ÖT SEB* a léttel való telítettség könyve: hetvennyolc verse öt szent (Szent Pál, Remete Szent Antal, Szent Ágoston, Szent Ferenc és Szent Margit) legendáját dolgozza fel, de nem kívülről, a csodákat hangsúlyozó legendaírók szemszögéből, hanem belülről, a lélek szemlélődő csendjének pillanataiból. Az egyes szám első személy itt szinte alig jelent személyességet, hiszen a szent pontosan a személyiség kioltására vágyik: „*Megpróbálok feladni / eltávolítani magam*” (SZENT ÁGOSTON LEGENDÁJA). Világukban a tükör „*tiltott tárgy*”, arcuk „*vonások nélküli*” (SZENT MARGIT LEGENDÁJA). Versbeli portréikban csak egy-két utalásban tapogathatjuk ki a legendabeli szentek bőségesen dokumentált életét és cselekedeteit (Szent Pál üldöztetése, Szent Antal kísértései, Szent Ágoston viszonya az idővel, Szent Ferenc és az állatok, Szent Margit tőkeletes alázatossága). Nem a személyük autentikus, hanem a szemléletük: az, ahogy észreveszik a szentség megjelenését a világban, megérik, ahogy a tárgyak „*közvetlen valósága természetfölötti valósággá alakul át*” (Eliade):

„*Miként a vaj a tűzön
állagát elveszíti
de mindenestül áthatja az ételt
eltölti telérből
kiolvadt erejével*”

(REMETE SZENT ANTAL LEGENDÁJA)

Ennyi a vers; nincs is szükség a hasonlat második felének kibontására. Ez különbözteti meg a költészetet a parabolától. Ilyen a kötet verseinek többsége: felmutat, nem utasít, az